אילן שחורי

מַטים שְׁכֶם לִשְׁכֶם

הסיוע בעקבות רעידת האדמה בשנת 1927

שכם לאחר רעידת האדמה, 16.7.1927 (אלבום אליעזר ואביה סגל, "ישראל נגלית לעין")

ב־11 ביולי 1927, פקדה את ארץ ישראל רעידת אדמה קשה. כ־200 איש נהרגו ברחבי הארץ ומאות נפצעו. ערים שונות ובהן צפת, טבריה וירושלים ניזוקו מאד וכפרים רבים נחרבו. הייתה זו אחת מרעידות האדמה הקשות ביותר שידע האזור והראשונה שהייתה בעלת מוקד בתחומי ארץ ישראל המנדטורית שנרשמה במכשיר הסיסמוגרף. אך כיוון שבארץ ישראל לא היה אז מכשיר סיסמוגרף, היא נמדדה רק מחוץ לגבולות הארץ: בלבנון, במצרים ובאירופה. חודשים ארוכים חלפו עד שארץ ישראל התאוששה מתוצאותיה.

אחת הסוגיות המרתקות סביב רעש אדמה זה, הוא הסיוע שהעניקה האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל, שהייתה אז מיעוט ומנתה רק כ־150 אלף איש, לתושבים הערבים בארץ. מיוחדת ביותר הייתה החלטתה של עיריית תל אביב לסייע בכל דרך אפשרית לערים הערביות שנפגעו קשות ובראשן לשכם, אך גם לרמלה וללוד, סיוע שזכה להוקרה רבה ולשבחים מהשלטון המנדטורי.

האדמה רועדת

יום שני ה־11.7.1927 היה יום שרבי חם ומעיק. בשעה 15:07 רעדה האדמה בארץ ישראל. רעידת האדמה נמדדה בעוצמה של 6.25 בסולם ריכטר. הרעש החזק נמשך בסך הכול שבע שניות והוא זרע הרס כבד ביותר, ורעשי משנה נמשכו אחריו.

אפילו הזקנים שבדור אינם זוכרים רעש קשה וחזק שנמשך שניות אחדות כמו בפעם הזאת [...] רעידת האדמה של יום שני לשבוע זה היתה זעזוע קשה וחזק של כל ארץ-ישראל תנודה קשה שזעזעה את כל הבנינים ומוטטה את כל הבתים. [...] הקרקע התחילה להשמט מתחת הרגליים [...] ובריחה עצומה התחילה לכל עבר ופנה לכל אשר ישא הרוח".

("דאר היום" 12.7.1927)

שמועות על אסון מחריד ועל מאות הרוגים נפוצו במהירות. נשמעו עדויות שתיארו את ים המלח במילים "רתיחה גדולה וגליו עזים", את מגדלי המים שנעו הנה והנה ואת בתי הקומות שקרסו. מוקד רעידת האדמה היה בצפון ים המלח (ליד מצפה

תודה מיוחדת לפרופ' עמי איילון שקרא את כתב היד והעיר עליו, ולד"ר מוטי זהר וד"ר אסף זלצר על הסיוע בעניין מדידת עוצמת רעידת האדמה.

אילן שחורי – עיתונאי והיסטוריון של תל אביב. דוקטורנט באוניברסיטת חיפה ומפעיל אתר אינטרנט לתולדות העיר בשם "תל אביב שלי".

רעש גדול בארץ ישראל

הוא הלך בשלש ושבעה רגעים – הרעש החזק ברבי־ימיה – כל ערי הארץ וכפריה הרגישו – האזור הנזקים בירושלים – מרכז הכובד היה בשכם עם עשרים הרוגים ושמונים וחמשים פצועים – גם ביזיחו היה הרעש הזה אכזרי גרלם ברמלה ובלוד.

המחזה הכללי בעיר

חמש כשעה שלש וכשבעה רגעים בדיוק הופתעו תושבי ירושלם השאננים כרעידתארמה נוראה שכמוה לא הרגישו בירושלם זה הרבה שנים. אפילו הזואת. בכשך חמשים השנה האחרונות היו רעידות אדמה אחדות בארץישראל הנופנים שבדור אינם זוכרים רעש קשה וחזק שכמשך שניות אחדות כמו כאלו אך רשומן לא היה נכר כלל. הארץ היתה רועדת שניה אחת או שתים, אנשים אחדים היו מרגישים בה ואחרים לא הרגישו בה כלל. אך לא כן [illegible]

("דאר היום" 12.7.1927)

שלם של היום), והיא גבתה חיי אדם רבים משני צידי הירדן, שזרימתו פסקה כמעט ליממה שלמה. פורסמו דיווחים שונים על מספר ההרוגים שנע בין 350 ל־500, ועל מספר הפצועים שנע בין 700 ל־1000. אלפים נותרו ללא קורת גג. על פי דיווח ממשלת המנדט נהרגו ברעש 192 איש ונפצעו 923 בארץ ישראל שממערב לירדן.

הרעידה פגעה ישירות ביריחו, בשכם, בלוד ובירושלים, אך היא הורגשה בכל רחבי הארץ. על פי רון אבני שחקר את הרעידה, מרבית ההרוגים היו ביישובים ערביים, בעיקר בשל הבנייה הצפופה והרעועה. ביריחו למשל, קרס בית מלון וכמעט כל יושביו נפגעו. בירושלים הפגיעה הייתה במקומות שונים: בית הנציב העליון שהיה באותה תקופה ב"אוגוסטה ויקטוריה" על הר הזיתים, נהרס כולו ואחד מעוזריו הבכירים של הנציב העליון נהרג. מסגד אל אקצא נפגע בצידו המזרחי, ופגיעות נרשמו גם בכנסיית הקבר. שכונת אבו דיס נפגעה כמעט כולה. בצפון הארץ נרשמה פגיעה קשה במיוחד בכפר ריינה שליד נצרת, שנהרס כמעט לחלוטין, ונזקים קשים נגרמו גם בטבריה, בצפת ובמטולה. נזקי רעידת האדמה היו קשים גם במרכז הארץ. עיתוני התקופה, בעיקר "דאר היום" ו"הארץ" הרחיבו בתיאורים ובעדויות על פגיעות קשות. היו רבים, בעיקר מקרב תושבי הכפרים, שברחו מבתיהם בבהלה גדולה וחששו לחזור אליהם. חלקם לנו ימים ארוכים לאחר מכן תחת כיפת השמיים.

בתל אביב וביפו נרשמו נזקים מרובים למבנים, אך לא היו פגיעות בנפש. ביפו נפגעו בניינים רעועים וברוב הבתים העתיקים נוצרו סדקים והיה חשש ממפולות. כך למשל, הקומה השנייה של בית אבו חטב ביפו העתיקה נהרסה לחלוטין. יום לאחר רעידת האדמה פורסם:

בתל אביב שמעו רעשים מתחת האדמה, הבתים רעשו. בכמה בתים נשברו שמשות, נפלו כולם. ברחובות נחלת בנימין ואלנבי נתהוו סדקים. בן רגע קמה בהלה. הרחובות נתמלאו אנשים, נשים וילדים שברחו מן הבתים מפחד מפולת. נשמעו צעקות ויללות, היו גם מקרי התעלפויות. נזק באדם לא היה. ביחס ליתר המקומות בארץ, הייתה הרעידה בתל אביב הקלה ביותר. למרות זאת לא לנו הרבה אנשים בבתיהם אמש מפני חשש רעידה חדשה. ("הארץ", 12.7.1927)

בתים הרוסים בשכם לאחר רעידת האדמה, 16.7.1927
(אלבום אליעזר ואביה סגל, "ישראל נגלית לעין")

מנזקי הרעש במלון ביריחו (אלבום רעידת האדמה בישראל, 1927, ספריית יונס וסוראיה נזריאן באוניברסיטת חיפה)

נזק משמעותי נגרם לבניין הדואר ביפו. תושבים דיווחו כי בשעת הרעש נמל יפו היה סוער מאוד אך הוא לא נפגע. לעיריית תל אביב הגיעו דיווחים רבים על הרס, ומהנדס העירייה מצא נזקים של ממש בבניינים מספר, כמו בבית לבונטין ברחוב יהודה הלוי, בבית איז'מוז'יק ברחוב פיירברג ובגן ילדים הסמוך ל"גימנסיה הרצליה".

רמלה ולוד נפגעו קשות ורחובות שלמים קרסו שם, אך עיקר הפגיעות והאבדות בנפש וברכוש היו בשכם, שבה נהרסו כשליש מבתי העיר ונהרגו תושבים רבים.

בשכם היה כנראה חורבן ממש. הרעש היה גדול וחזק מאוד. התנודה הייתה עצומה. הבתים התחילו להתמוטט אחד אחד, והבהלה לא תתואר. נהגים שבאו משכם מספרים שכמעט חצי העיר הרוסה, ורואים עיי מפולת בכל עבר ופינה. עפ"י המספרים שנמסרו לנו מבית החולים הממשלתי בירושלים, יוצא שמספר הפצועים בשכם עולה ל 250 נפש ומספר ההרוגים 20. ההיזקות החמריים עצומים מאוד.

("דאר היום", 12.7.1927)

ולפי אבני, נרשמו בה למעלה מ־60 הרוגים ו־474 פצועים. עיתון "הצפירה" מ־17.7.1927 דיווח על נזק קשה שספגה קהילת השומרונים בשכם, ש־175 איש מתוכה נותרו ללא קורת גג, וחלק גדול מההרוגים בעיר היו בני קהילה זו.

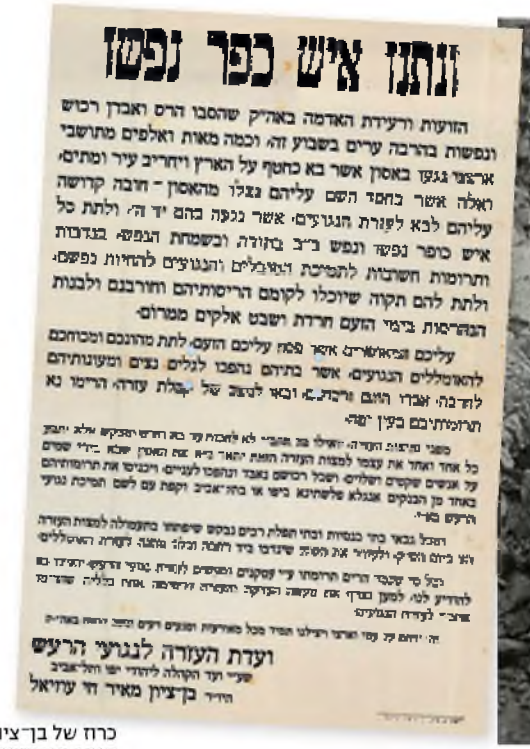

ונתנו איש כפר נפשו

הזועות ורעידת האדמה באחרונה שהסבו הרס ואבדן רכוש ונפשות בהרבה ערים בשבוע זה, וכמה מאות ואלפים מתושבי ארצנו נפגעו באסון אשר בא כחוש על הארץ ויחריב עיר ומתים, ואלה אשר בחסד השם עליהם נצלו מהאסון - חובה קדושה עליהם לבא לעזרת הנפגעים, אשר נגעה בהם יד ה', ולתת כל איש כופר נפשו בע"ד בתודה ובשמחת הנפש, בנדבות ותרומות חשובות לתמיכת ופיצויים והנפגעים להחיות נפשם, ולתת להם תקוה שיוכלו לקומם הריסותיהם וחורבנם ולבנות הבתים בתוך תוך תרדת ושבט אלקים ממרום.

עליכם [illegible] אשר פתח עליכם הטבע, לתת מהונכם ומכוחכם להמטללים הנפגעים, אשר בתיהם נהפכו לגלים, נפש ומשפחותיהם לוד"בה, אבדו הכל וירבד"ם, ובאו לעצב של קבלת עזרה, הרימו נא תרומתיכם בעין יפה.

כל אחד ואחד את עצמו למצות הזדמנה הזאת יראה בזה את האסון שבא בידי שמים על אנשים שקטים ושלוים, ושכל רכושם נאבד ונהפכו לעניים, וכבשו את הרומותיהם באחד מן הבנקים אנגלו פלשתינא בישי או בתי"אביב וקחת עם לשם תמיכת נפגעי הרעש הזה.

והכל נבאר בכל בעתות ובתי תפלת רבים נבקש שיעשו בתעמולה למצות הזדמנה הנ"ל ביום הקרוב, ולקרוא את הקהל שיתנדבו בכל לבבה ונפש, מתוך הקרות האסוללים.

כל סך שיכבד הרים תרומתו ע"י מקומים ומשפחים לתודיע לנו, למען נוכל לערוך את מקומה הקרוב והמהיר ביותר, ואת בקשה שיתרכז בשמנו - לועדה המצומצמת.

זה יחתם על ידי חברי הועדה המוסד מכל מפלגות ומוסדים ויקים הנמצאים בתל-אביב.

ועדת העזרה לנפגעי הרעש

שע"י ועד הקהלה לתתי יפו תל-אביב

היו"ר בן-ציון מאיר חי עוזיאל

מימין: מנזקי הרעש בלוד, משמאל: מנזקי הרעש בשכם (אלבום רעידת האדמה בישראל, 1927, ספריית יונס וסוראיה נזריאן באוניברסיטת חיפה)

כרוז של בן-ציון מאיר חי עוזיאל על רעידת האדמה (ארכיון עיריית תל אביב)

ראשית הסיוע

כבר בשעות הערב לאחר הרעש, יצאו 15 צעירים מטעם עיריית תל אביב לרמלה לסייע במתן עזרה לפצועים ובפינוי מפולות הבתים. למחרת בבוקר, התכנסה צמרת עיריית תל אביב לדון במצב ולנוכח הפגיעות הקלות יחסית בעיר, התקבלה החלטה להביע הזדהות עם היישובים הערביים שנפגעו קשה ולסייע לשכם, לרמלה וללוד. שיירה של משאיות לחם יצאה מתל אביב לשכם.

ראש עיריית תל אביב באותם ימים היה דוד בלוך, שנבחר לאחר התפטרותו המפתיעה של מאיר דיזנגוף בדצמבר 1925. ביום שבו אירעה רעידת האדמה, כיהן דיזנגוף כסגן ראש עיריית יפו, אך משנודע לו על הנפגעים הרבים בשכם, ובעיקר על הפגיעה הקשה בקהילת השומרונים שחלקם היו חבריו, הצטרף ליוזמת עיריית תל אביב ולמעשה היה הכוח המניע בהחלטת הסיוע.

בדיון שהתקיים אצל דוד בלוך למחרת רעידת האדמה, הוחלט לשלוח מיד מברקי השתתפות בצער לראשי שלוש הערים: "מוכי זוועה על האסון האיום אשר עבר על עירכם מוסרת עיריית תל אביב לכם ולאזרחיכם את השתתפותה הלבבית בצערכם ובאבלכם. על החתום: דוד בלוך ראש העירייה". ראשי הערים הערביות הגיבו במברקי תודה.

דוד בלוך

מאיר דיזנגוף, שיחסיו עם הציבור הערבי בארץ היו טובים עוד מימיו כמנהל בית החרושת לבקבוקים בטנטורה, החליט עוד באותו יום לנסוע לשכם ולהציע סיוע. הוא הצליח לשכנע את ישראל רוקח, סגן ראש עיריית תל אביב ואת בלוך ראש העיר לשלוח סיוע לנזקקים בשכם, וכבר בשלוש לפנות בוקר יצאו לשכם שני רכבים בלוויית שוטרים עם משלוח של 300 כיכרות לחם שחולקו בשעות הבוקר לנזקקים. ראש עיריית שכם אישר את קבלת הסיוע למחרת במברק תודה אישי לראש העירייה דוד בלוך: "כבוד ראש עיריית תל אביב הנעלה. יחד עם חברי המועצה העירונית בעיר שכם הננו באים בזה להביע את תודתנו העמוקה לכבודו, לך ולכל חברי מועצתכם הנכבדים, עבור נדיבותכם במשלוח הלחם בתור סיוע לעניי שכם. ובהזדמנות זו, הננו מכבדים ומוקירים אתכם. על החתום: סולימאן עבד אל-רזאק טוקאן, ראש עיריית שכם"

(מתוך תרגום שהופיע ב"ידיעות עיריית תל אביב", אוגוסט 1927).

סולימאן עבד אל-רזאק טוקאן, ראש עיריית שכם, היה אחד האישים הפוליטיים החזקים ביותר במרחב שכם, ומשפחתו הייתה אחת המשפחות החשובות בפוליטיקה הפלסטינית.

ידיעות עיריה

14

מכתב מאת עיריית שכם.

לכ' ראש עיריית תל-אביב הנעלה.

ירושה"נא לי כ' ראש העיריה להביע בזה לכ' ולכ' כל חברי מקיצת עיריתכם, בשם המועצה העירונית של שכם וכל תושביה את תודתנו העמוקה עבור כל העזרות שהגשתם לנו בקשר עם רעידת האדמה שהיתה בשכם.

בהזדמנות זו, רוצה אני להודיע לכ', שבעה, סודר עין העבודות תחת השגחתו ואחריותו של כ' המהנדס הראשי של עמת הצפון, הנמצא כעת בשכם. האחרון הזמין כבר די ארדיכלים לחוציא לפועל את כל העבודות הנחוצות, ובמדיה הוא הזמין סועלים במספר מספיק לפי הדרישה.

לכן, אין עליכם כל צורך לדאג על משלוח מהנדסים ועובדים לעזרתנו.

והנני נרתמת מכותני, מהעין שוב לכ' ומכבדו בערכו הרם.

(חתום) ראש עיריית שכם

סולימן עבד-אל-רזאק טוקאן.

16.8.27

מכתב תודה מראש עיריית שכם (ידיעות עיריית תל אביב 12, אוגוסט 1927)

סולימאן טוקאן שמח מאוד לקבל את הסיוע מעיריית תל אביב, וכבר למחרת, התקשר לראש עיריית תל אביב וביקש ממנו סיוע נוסף, בין היתר של אוהלים. כמו כן התעורר מחסור בעובדים לפינוי המפולות ועיריית תל אביב פנתה לגורמים שונים בעיר לבקש שיתגייסו למשימה. ראשון המגיבים היה מועדון "מכבי" תל אביב שהודיע שהוא מוכן לשלוח לשכם שלושים מחבריו. אחריהם הצטרפה גם הנהלת גדוד מכבי האש בתל אביב שביקשה לשלוח עשרים מחבריהם. "הפועל" הודיע שישלח עשרה חברים וגם "הסתדרות האינג'ינרים והארכיטקטים" הציעה לשלוח עם המתנדבים שני מהנדסים מומחים. ב"ידיעות עיריית תל אביב", שדיווח בנאמנות על ההתפתחויות, צוין ש"העירייה מסרה טלפונית לראש עיריית שכם על הצעות העזרה וזה קיבל אותן ברצון וביקש לשלוח את הפלוגות בהקדם".

נתקלים בבירוקרטיה הבריטית

בלוך וחברי עיריית תל אביב החלו בהתארגנות לשלוח את עשרות המתנדבים לשכם, ואף שלחו לג'ון וודקוק, המושל המנדטורי של אזור שכם, דרישה להעניק כרטיס רכבת חינם למתנדבים בנסיעתם לשכם. אך וודקוק ענה במברק תשובה: "תודה לעיריית תל אביב ותושביה בעד העזרה התכופה שנהגתם כבר ובעד הרצון לשלוח גם עזרה באנשים לפנוי החורבות אך אני מבקש לעכב לשעות אחדות את המשלוח של הפלוגות לשכם עד שיסתיים המו"מ עם הממשלה המרכזית". התברר שהתוכנית של עיריית תל אביב לשלוח מתנדבים רבים לטובת הסיוע בשכם לא עברה את שלב הבירוקרטיה הבריטית.

ממלא מקום מושל מחוז הדרום בשלטון המנדט, רוברט אדוארד הרולד קרוסבי, לימים מושל הדרום ולאחר מכן מושל מחוז לוד, התערב גם הוא. ב־18 ביולי הוא פנה לראש עיריית תל אביב, הביע תודה והוקרה גדולה ושביעות רצון רבה משיתוף הפעולה בין תל אביב לשכם, אך מנגד ביקש שלא לשלוח את המתנדבים:

הנני מתכבד לדון בפעולתה הנדיבה של עיריית תל אביב בשלחה משלוח גדול של מזון ובהציעה שירות מהנדסים ועובדים לצרכי עזרה בשכם. המתנה וההצעה גם יחד מוערכים על ידי הממשלה ועל ידי עיריית שכם. הייתי במו"מ עם השלטונות בשכם ומצאתי כי הפרסונל הדרוש נמצא כבר לפקודת שלטונות העבודות הציבוריות במקום. יש חושבים שיותר פשוט להחזיק את כל העבודות תחת פקוח אחד בלתי נפרד ובאותו זמן למנוע את הקושי של מציאת דירה לפרסונל נוסף, בעיה שהיא רצינית מאוד ברגע הנוכחי. יהיה אפוא בלתי נחוץ להטריח בנסיעה לשכם הן את המהנדסים והן את העובדים אשר הואילו לנדב את שירותם. למותר להגיד בכל זאת כי העובדה שאין באפשרותנו להשתמש בהצעה אינה מפחיתה באיזה שהוא אופן את תודתנו עבור ההצעה [...] יש ברצוני להביע את שביעות רצוני הערה לרוח האחווה שבין השלטונות המקומיים אשר נתגלתה על ידי הצעתכם הנדיבה.

(ידיעות עיריית תל אביב, שנה שנייה, גיליון 12, אוגוסט 1927, עמ' 14)

מכתבו של קרוסבי התקבל בתל אביב באכזבה. יום לאחר מכן ב־15 ביולי, התקבל אצל דוד בלוך מכתב נוסף מעמיתו ראש עיריית שכם:

לכבוד ראש עיריית תל אביב הנעלה. ירשה לי כבוד ראש העירייה להביע בזה לכבודו ולכבוד כל חברי מועצת עירכם, בשם המועצה העירונית של שכם וכל תושביה, את תודתנו העמוקה עבור כל העזרה שהגשתם לנו בקשר עם רעידת האדמה שהייתה בשכם. בהזדמנות זו אני רוצה להודיע לכבודו שכעת סודר עניין העבודות תחת השגחתו ואחריותו של כבוד המהנדס הראשי של שטח הצפון הנמצא כעת בשכם. האחרון הזמין כבר די אדריכלים להוציא לפועל את כל העבודות הנחוצות וכמו כן הוא הזמין פועלים במספר מספיק לפי הדרישה. לכן, אין עליכם כל צורך לדאוג למשלוח מהנדסים ועובדים לעזרתו. והנני בחתימת מכתבי, מודה שוב לכבודו ומכבדו בערכו הרם.

היו עוד ניסיונות בעיקר מצידו של מאיר דיזנגוף לסייע לשכם. למשל, כשהנדבן היהודי־אמריקני נתן שטראוס, שתרם רבות בתחום הבריאות ליישוב היהודי בארץ ישראל, ביקש לתרום לנפגעי רעידת האדמה סך של 5,000 לירות מצריות, שהיו הון עתק באותם ימים. שטראוס ביקש להעביר את הכסף לממשלת המנדט הבריטי לקרן עזרה לניצולים. דיזנגוף פנה אליו במכתב וביקש שהתרומה לפחות בחלקה תעבור לעיריית שכם, אך שטראוס השיב לדיזנגוף בשלילה ואמר שממשלת המנדט תחלק את הכסף לפי שיקוליה.

העיתונים הערביים בארץ ישראל, סוריה ומצרים, הודו לנדבן היהודי הגדול נתן שטראוס על נדיבותו הגדולה לטובת ניזוקי הרעש. ואף ב"אל ג'אמעה על ערביה", העיתון של החוסיינים בירושלים שהיה בעל נטייה לאומית מובהקת, נכתב: "ארץ ישראל היא אסירת תודה לנדבן הנכבד ומאשרת את המעשה האנושי הזה באותיות אור. יברך אותו אללה וירבו כמותו!"

("דאר היום", 20.7.1927).

♦ ♦ ♦

כך תמה פרשת הסיוע המיוחד של עיריית תל אביב לשכם ולערים הערביות בעקבות רעידת האדמה הקשה של 1927, ושיתוף הפעולה המיוחד בין תל אביב לשכם. לא היה לשיתוף פעולה זה המשך, ושנתיים לאחר מכן פרצו מאורעות תרפ"ט, שבהם נרשמו עימותים רבים וכואבים בין יהודים לערבים.

לעיון נוסף

1. ר' אבני, רעידת האדמה של שנת 1927: מחקר מאקרוסייסמי על בסיס מקורות התקופה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 1999.
2. ר' אבני, ד' באומן, א' שפירא וע' נור, מיקום רעידת האדמה של ה־11 יולי 1927 בארץ ישראל – אנטומיה של טעות, "אופקים בגאוגרפיה" 53, 2001, עמ' 85–94.
3. M. Zohar, & S. Marco, "Re-estimating the epicenter of the 1927 Jericho earthquake using spatial distribution of intensity data", Journal of Applied Geophysics, 82 (2012), pp. 19-29

עתמול

עיתון להסטוריה עבר ישראל נגב ישראל